

LYCKLIG BARNDOM

Quitzw

Den 10 november 1989, en fredag, lämnade jag som varje morgon min lägenhet på Schönhauser Allee 104 i Prenzlauer Berg i Berlin klockan 06.30, för att åka till jobbet från S-Bahn-stationen Schönhauser Allee till Adlershof. Pendeltåget var välfyllt, ute var det fortfarande mörkt. Som vanligt vid den tiden. Men i själva verket var inget som vanligt. Kvällen före hade Günter Schabowski, sekreterare för information och mediepolitik i ledningen för SED, Tysklands socialistiska enhetsparti, meddelat i statlig östtysk tv: »Ansökningar om privatresor till utlandet kan göras utan att särskilda förutsättningar föreligger (reseskäl och anhörigförhållanden).« Och på en följdfråga hade han bekräftat att detta gällde »omedelbart, utan dröjsmål«. I praktiken hade han förkunnat slutet för Berlinmuren den där torsdagen, den 9 november 1989. Kort därefter gick det inte längre att hålla emot.

Under kvällens lopp hade även jag anslutit till tåget av människor som rörde sig mot gränsövergången vid Bornholmer Straße och sedan mot Västberlin. Överallt ropade västberlinare från sina lägenheter att vi kunde komma upp till dem, ta en öl ihop, skåla för denna ofattbara händelse. Andra var så glada att de själva kom ned på gatan. Vilt främmande människor kramade om varandra, jag befann mig mitt i alltihop. Jag följde med en liten grupp främlingar in på den första sidogatan till vänster efter bron. En västberlinare bjöd in oss i sin lägenhet, jag hängde bara med. Han erbjöd oss en öl, och vi fick lov att ringa samtal. Mitt försök att få tag på min moster i Hamburg misslyckades dock. Efter ungefär en halvtimme sa vi hej då. De flesta drog vidare till

Kurfürstendamm, Västberlins paradgata. Jag däremot vände om och gick hem, vid elvatiden, för jag visste att jag behövde kliva upp väldigt tidigt för att åka till Adlershof. Där skulle jag arbeta med ett föredrag som jag skulle hålla några dagar senare i Toruń i Polen och som var långt ifrån färdigt. Jag sov knappt en blund under natten, alldeles för uppspelt över allt som jag hade varit med om några timmar tidigare.

På morgonen satt det även en liten grupp uniformerade män på pendeltåget till Adlershof, gränssoldater från vaktregementet Felix Dzerzjinskij. De var uppenbarligen på väg tillbaka till sina kaserner efter nattskiftet vid gränsen. Kasernerna låg i närheten av mitt institut. Soldaterna pratade så högt med varandra att jag inte kunde göra annat än lyssna på vad de sa. »Oj, vilken natt alltså«, flinade en av dem. »Hur kommer allt det här att påverka våra officerare?«

»De var helt förvirrade och har nog en del överraskningar framför sig«, sa en annan.

»De har förlorat sitt existensberättigande. Deras liv, deras karriärer – allt är bortkastat!« utbrast en tredje soldat.

Vi klev av i Adlershof. Var och en av oss gick sin väg, soldaterna till sina kaserner, jag till mitt skrivbord på Centralinstitutet för fysikalisk kemi vid DDR:s vetenskapsakademi. Men något arbete var inte att tänka på. Allt blev liggande, naturligtvis även föredraget som fått mig att återvända från väst så tidigt kvällen före. Så var det inte bara för mig, utan för alla. Vi pratade och pratade. Under förmiddagen ringde min syster upp mig på institutet. På den tiden arbetade hon som ergoterapeut på byggarbetarnas öppenvårds-mottagning. Vi bestämde att vi senare på eftermiddagen skulle hälsa på en gammal vän till henne i Västberlin som hon hade lärt känna via bekanta några år tidigare. Det gick knappt att begripa att vi plötsligt bara kunde åka till honom.

Under hela dagen kunde jag inte sluta tänka på det jag hade hört gränssoldaterna säga på pendeltåget på morgonen. Jag tänkte:

Äntligen! Äntligen har de där soldaterna och deras officerare inte längre någon makt över en. Äntligen har de inte längre någon makt över ens familj. I tjugoåtta år hade Berlinmuren delat inte bara min familj och inneburit så mycket smärta för särskilt mina föräldrar, även min man Joachim Sauers familj hade drabbats. Likadant hade det varit för otaliga människor i öst och väst. Äntligen kunde de där soldaterna inte längre hindra oss från att röra oss fritt. Samtidigt märkte jag att särskilt ett ord som en av soldaterna hade sagt fortsatte eka inom mig: existensberättigande. Hur såg det ut med den saken efter den här natten för mitt liv, liksom för min familjs liv, mina vänner, mina kollegors? Vilket värde skulle våra erfarenheter, utbildningar, kompetenser, prestationer och privata beslut ha i framtiden? Jag var trettiofem år gammal. Bara trettiofem? Eller redan trettiofem? Vad skulle bli kvar, vad skulle inte bli det?

Jag föddes den 17 juli 1954 i Hamburg som första barnet till Herlind och Horst Kasner. Min pappa kom till världen 1926 i Berlin som son till Ludwig Kazmierczak, bördig från dåvarande Posen och inflyttad till Berlin i början av 1920-talet, och hans hustru Margarete. Fadern var poliskonstapel, modern, bördig från Berlin, sömmerska och hemmafru. 1930 ändrade familjen sitt polska efternamn till det tyska Kasner, hädanefter hette min pappa Horst Kasner. Min farfar Ludwig Kasner dog redan 1959, jag har inga egna minnen av honom.

Min mamma Herlind föddes 1928 i stadsdelen Langfuhr i dåvarande Danzig som den första av två döttrar till lärarparet Willi och Gertrud Jentzsch. Hennes mor, som stammade från det ostpreussiska Elbing, slutade jobba efter att hon hade fött barn. Hennes far, min morfar Willi, förde familjen till ett visst välstånd genom sin tjänst som lärare i naturvetenskapliga ämnen och som rektor för ett realgymnasium i Danzig. Hon växte upp under borgerliga förhållanden, som man säger i dag. 1936 skulle familjen flytta från Danzig till Hamburg. Fadern hade fått erbjudande om att bli

rektor för ett gymnasium i Hamburg. Allt var förberett, man hade hyrt en ny lägenhet, anlitat en flyttfirma. Sedan insjuknade min morfar i inflammerad blindtarm och gallblåsa. Han dog, eftersom det ännu inte fanns något räddande penicillin.

Nu stod min mormor och hennes två döttrar ensamma. De flyttade ändå till Hamburg och den stora, redan hyrda lägenheten på Iserstraße. De plågades av pengabekymmer. Det var något nytt för dem. Min mormor fick visserligen änkepension, men hela det tidigare livet hade brutit samman. Under en lång tid bar min mormor enbart svarta kläder och var ständigt orolig för sina döttrar. Om barnen kom hem lite senare än avtalat gick hon upp i sin ängslan och spanade efter dem från balkongen.

Sommaren 1943 blev Hamburg svårt träffat av brittiska och amerikanska luftanfall, så även det hus där mina släktingar bodde. Min mormor lämnade staden med sina två döttrar. Först flyttade de till byn Neukirchen i Altmark där en syster till min mormor bodde med sin familj, och sedan hösten 1943 till Elbing, hennes födelsestad i Ostpreussen, men bara några månader senare, på sommaren 1944, återvände de till Neukirchen. 1944 skickades min mamma därifrån till Písek i dagens Tjeckien, dit man hade utlokaliserat Berlinskolan Westendschule. Efter krigsslutet tog hon sig på äventyrliga vägar tillbaka till sin mor och syster i Neukirchen. Mellan slutet av mars 1945 och hennes ankomst till byn i oktober 1945 fick familjen inga livstecken från min mamma. Hon berättade ofta att hon, som då bara var sjutton år, hade varit mycket rädd för att bli våldtagen av sovjetiska soldater som hon mötte på vägen.

Krigserfarenheterna hade en ännu större påverkan på min pappas liv. Tillsammans med sin far, min farfar Ludwig, brukade han i smyg under täcket lyssna på BBC på radion, för att följa utvecklingen vid fronten. Min farfar var redan medan kriget pågick övertygad om att Tyskland skulle förlora det – och även borde förlora det. I maj 1943 blev min pappa inkallad som medhjälpare

i luftvärnet, efter sin artonde födelsedag i augusti 1944 blev han soldat och på våren 1945 fastnade han under rasmassorna efter ett bombanfall. En kort tid satt han i brittisk fångenskap i Danmark efter kriget. Vid hans återkomst i augusti 1945 hade segermakterna redan delat upp Tyskland i ockupationszoner. Han begav sig till en vän i Heidelberg och läste i kapp sin studentexamen för att 1947 påbörja sina teologistudier, präglad som han var av krigserfarenheten, vilket han senare berättade hade spelat in.

Beslutet hade inte sina rötter i hans föräldrahem. Hans far var katolskt döpt och hans mor var medlem i den evangeliska kyrkan, men mina farföräldrar var inte aktivt kristna. Även min pappa var katolskt döpt, men 1940 konfirmerades han i den evangeliska kyrkan. Efter kriget och nationalsocialismens fasor var han övertygad om att det behövdes en fredsetik för att kunna göra en nystart. För honom växte den fram ur den kristna tron. Därför bestämde han sig för att studera teologi i den vid det laget västliga ockupationszonen. Redan från början knöt han sina studier till planen att återvända till den sovjetiska ockupationszonen efteråt. Där skulle folk som han behövas, så löd hans övertygelse. Jag tror att man kan beskriva det som ett kall.

Pappa fortsatte sina studier i Bethel 1949 och avslutade dem med ett vikariat i Hamburg 1954. 1950 träffade han mamma på ett evenemang med Evangeliska studentförsamlingen, där båda två var förtroendestudenter, det vill säga valda kontaktpersoner för andra studenter. Min mamma studerade engelska och latin i Hamburg. Hon ville arbeta som gymnasielärare längre fram. Av sina vänner i studentföreningen kallades hon skämtsamt för »Mercedes«, eftersom hon – precis som hennes mor alltid hade gjort – redan då drömde om att äga en egen bil, närmare bestämt en så stor och snabb som möjligt.

Mina föräldrar gifte sig den 6 augusti 1952. I och med bröllopet stod det klart för min mamma att hon skulle följa sin man så snart han omsatte sin plan att återvända till Berlin-Brandenburg och kyrkan där, det vill säga till det tre år tidigare grundade DDR. Det

beslutet var allt annat än lätt för henne. Men hon fattade det av kärlek, med graverande följder för henne själv.

1954 var det dags. För många av oss är det året förknippat med undret i Bern, när det västtyska landslaget vann världsmästerskapet i fotboll för första gången. I min familj var det dock året då mina föräldrar flyttade från Västtyskland till Östtyskland, från Hamburg till Quitzow, en liten ort i Prignitz i Brandenburg, knappt femton mil nordväst om Berlin. Där tillträdde pappa sin första tjänst som församlingspräst. Han åkte i förväg, mamma följde efter en kort tid senare med mig i en barsele. Jag var sex veckor gammal. Nätt och jämnt ett år hade gått sedan den 17 juni 1953, då ett folkuppror i DDR med strejker och politiska demonstrationer hade blivit brutalt nedslaget av sovjetiska pansarvagnar. Och bara några år senare skulle det i och med byggandet av muren följa ytterligare ett slag som träffade miljoner tyskar och även vår familj ända in i mörket. Men under tiden inrättade vi oss, mina föräldrar och jag, i den nya miljön.

Vi hade ett hembiträde. Hon hette fru Spieß och hade kommit till Quitzow från Ostpreussen med min pappas föregångare. När han gick i pension fortsatte hon sin tjänst hos mina föräldrar. Hon lärde dem allt som man behövde kunna för ett liv på landet. Pappa fick mjölka getter, mamma lärde sig att laga mat på brännässlor och mycket annat som hon inte hade kunnat som stadsbarn. I vår familj berättades det ofta att hon hade tagit med sig en vit matta in i äktenskapet och till en början även i Quitzow ville hålla fast vid sin vana från Hamburg att besökare inte behövde ta av sig skorna när de kom för att prata med min pappa, inte heller bönderna i byn. Och det var ofta de kom med sina bekymmer till honom, eftersom tiden av tvångskollektivisering hade börjat; många av dem begav sig därför senare till väst. Varje gång som bönderna var på väg att ta av sig skorna innan de gick in i huset, eftersom de visste vilka spår de skulle lämna efter sig på den vita mattan,

sa min mamma: »Ni kan behålla skorna på.« Alltså traskade de över mattan med sina sulor som var smutsiga från arbetet. Efter ett tag släppte min mamma sina storstadsvanor och lät besökarna ta av sig skorna. Hon hade kommit på plats i Quitzow.

Själv har jag inga direkta egna minnen från platsen och känner bara till saker och ting genom berättelserna i vår familj. Annat är det med Templin. Till denna småstad i brandenburgska Uckermark ungefär åtta mil norr om Berlin flyttade mina föräldrar 1957 med mig och min lillebror Marcus som föddes samma år. Min pappa hade blivit utnämnd av kyrkan att leda seminariet för kyrklig tjänst, sedermera prästseminariet, som låg i Templin. Därmed var han inte längre någon klassisk församlingspräst. Även för mamma öppnade sig nya möjligheter i och med flytten.

Waldhof

År 1964 föddes min syster Irene. Från att hon var ungefär sex år hade vi en gemensam favoritplats. Den fanns på bleckplåten till fönsterkupan på husets vindsvåning. Irene var smidigare än jag och hade upptäckt att vi kunde klättra ut genom fönstret och slå oss ned ute på plåtytan. Därifrån kunde vi titta på tallarna och se hur topparna vajade lätt i vinden. Mellan träden såg vi en väg som ledde svagt utför till en äng som korsades av kanalen mellan Templinsee och Röddelinsee. Om somrarna smidde vi planer där uppe på taket om vad vi skulle hitta på. Gå till källan på ängen? Cykla och bada i Röddelinsee? Plocka blåbär i skogarna runt Templin? Möjligheterna tycktes obegränsade. Vi kom jättebra överens trots vår åldersskillnad på tio år.

Fönsterkupan på vindsvåningen låg i mitt rum. Familjens egentliga lägenhet var en våning ned. Vårt hus fanns på området till den så kallade Waldhof som låg i utkanten av staden. Huvuddelen av anläggningen var en institution för barn och vuxna med intellektuell funktionsnedsättning som drevs av Stephanus-stiftelsen.

Konceptet följde det som fanns hos von Bodelschwinghska stiftelserna i Bethel. Utöver vård och omsorg för de boende värdesatte man den terapeutiska verkan från aktivt och meningsfullt arbete. Institutionen skulle så långt som möjligt vara självförsörjande och bära sig ekonomiskt. Därför fanns det på Waldhof utöver ett kök och odlingar också en trädgård, ett tvätteri, en smedja, ett snickeri, ett skomakeri och en sömnadsateljé. Som barn fick vi röra oss överallt och prata med både hantverksmästarna inom de olika grenarna och de boende med intellektuell funktionsnedsättning.

Till det prästseminarium som min pappa ledde hörde en byggnad med rum där kursdeltagarna kunde övernatta och några få lägenheter, däribland vår familjs tjänstebostad med sammanlagt sju rum. Fem av dem låg på andra våningen, mitt rum och pappas arbetsrum låg på vindsvåningen. Dessutom fanns det en så kallad skola, där pappa höll sina evenemang och lektioner.

Även min mamma fick nya uppgifter på Waldhof, till exempel undervisade hon kyrkliga förvaltningsmedarbetare i tyska och matematik vid prästseminariet, och så gav hon studieförberedande grekisk- och latinundervisning till de framtida studenterna vid Berlins språkkonvikt, ett teologiskt utbildningsorgan inom den evangeliska kyrkan. Under årens lopp koncentrerades seminariets uppgifter dock mer och mer på att fortbilda präster, vilket gjorde att sysselsättningsområdena för min mamma blev färre igen. Under en tid arbetade hon som sekreterare åt min pappa. Som maka till en präst fick hon inte lov att undervisa inom den allmänna skolan. För när det gällde utbildning i DDR skulle kyrkligt inflytande alltid uteslutas. DDR såg sig som en ateistisk stat.

I familjevardagen fanns det i grund och botten en klassisk rollfördelning mellan mamma och pappa, även om mamma åtminstone gärna föreställde sig hur det vore om hon skulle undervisa på en skola. På den tiden tänkte jag att det bara skulle innebära en dubbelbelastning för henne, eftersom hon då hade behövt sköta både undervisningen och hushållet. Jag kunde inte se någon fördel med det för mig som barn. Eftersom min mamma officiellt

sett inte var yrkesverksam, som man sa i DDR, det vill säga inte lönearbetade, fick mina syskon och jag inte heller gå i förskola eller senare vara med och äta skolmaten. Det gillade jag å andra sidan inte alls. Alldeles i slutet, under mitt sista skolår, lyckades jag ändå kämpa mig till att få vara med. Att jag ville det berodde inte så mycket på matens kvalitet, utan på lockelsen hos det som jag så länge blivit nekad. Hur som helst var min mamma tvungen att under flera år laga lunch till hela familjen varje dag, och därtill kom ju förstås de andra måltiderna och – ej att förglömma – att handla allt som behövdes.

Från Waldhof var det ungefär tre kilometer in till staden där man kunde handla. Medan vi barn ännu var för små för att hjälpa till var mamma tvungen att själv transportera alla livsmedel hem med cykel. Det var mycket fysiskt krävande för henne. Senare, efter att hon hade tagit körkort, fick hon en Trabant av sin mor i Hamburg. Det ordnades via GENEX, *Geschenkdienst- und Kleintransporte GmbH*, som var en transfertjänst genom vilken västtyskar kunde skänka större gåvor till DDR-medborgare som betalades i D-mark. Att kunna köra en egen bil, även om den var ett nummer mindre än den modell som hade givit henne smeknamnet »Mercedes« under studietiden, var som en akt av självbefrielse för mamma. Nu var hon rörlig. Det nyttjade hon också till att ge kurser i engelska vid språkkonviktet i Berlin, vilket i sin tur då och då ledde till konflikter med min pappa, som inte gillade att behöva laga sin egen mat. Men min mamma lät sig inte hindras från att gå sin egen väg.

Präster tjänade inte särskilt mycket pengar i DDR, men de behövde bara betala en låg hyra för sin tjänstebostad, vilket alltså även gällde oss. Dessutom fick de materiellt stöd från väst, den så kallade brödrahjälpen. För vår familj uppgick den till ungefär sjuttio D-mark i månaden. Min mormor i Hamburg och – efter hennes död – min moster tog hand om brödrahjälpen och skickade regelbundet paket till oss. Det innebar en enorm organisatorisk

insats för Hamburgborna, men för oss var det en ovärderlig hjälp.

Och även i ett annat avseende var paketen något speciellt, det kände vi direkt när vi hade öppnat dem och sa: »Det här luktar väst.« Med det menade vi den behagliga doften av bra tvål eller aromatiskt kaffe. Öst luktade däremot skarpt av skurmedel, bonvax och terpentin. Jag kan känna den lukten i näsan än i dag.

Det officiella DDR var överhuvudtaget en inkarnation av smaklöshet för mig. Bara imitationer istället för riktiga naturliga material, aldrig några glada färger. Mina föräldrar ansträngde sig för att hitta en nisch där de kunde undkomma denna smaklöshet, till exempel genom att köpa de särskilt vackert formgivna möblerna från verkstäderna i Hellerau som ibland hade väldigt långa väntetider. Kanske går min nuvarande förkärlek för färgglada kostymdräkter delvis att föra tillbaka på erfarenheten att jag ofta saknade starka färger i vardagen i DDR.

Min pappas prästseminarium drog fördel av infrastrukturen på hela Waldhof, till exempel köket och verkstäderna i Stephanus-stiftelsens institution. De boende med intellektuella funktionsnedsättningar utförde också vissa sysslor i seminariet. En av dem minns jag särskilt tydligt. Outtröttligt och med en ängels tålamod hjälpte han min mamma att hämta ved och kol. Det var ett mycket tungt arbete, eftersom alla rum värmdes upp med kakelugnar. Han koncentrerade sig helt och hållet på arbetet. Övrig tid pratade han oavblåttigt för sig själv och berättade saker ur sin egen värld där han var anställd vid järnvägen. Jag blev vän med honom.

När vi barn inte behövde gå till skolan tillbringade vi dagarna för det mesta utomhus, avbrutna bara av måltiderna. Klockan tolv på dagen och klockan sex på kvällen ringde en boende på Stephanus-stiftelsen i klockorna i klockstapeln som stod på området. Då gällde det även för oss prästbarn att komma hem, eftersom det var då det serverades mat. Annars kunde vi driva runt på området hela dagarna. Det var underbart.

Särskilt bra kom jag överens med trädgårdsmästaren, herr Lachmann. Av honom lärde jag mig att plantera om växter och hur man odlade i växthus. Jag kunde fråga honom om allt och samtidigt hjälpa till lite grann med trädgårdsarbetet. Hur som helst var jag inte ett särskilt pjoskigt barn. Det berättades att jag som liten flicka i Quitzow till och med hade druckit vatten ur hönsens skål när jag var törstig. Och på Waldhof drog jag mig inte för att äta otvättade morötter direkt från odlingslanden.

Mitt favoritställe på hösten var en viss plats på potatisångaren. Det var ett jättelikt fordon som såg ut som en lastbil med en stor panna. Den fyllde man med potatisar som sedan blev mjuka med hjälp av het ånga. På så vis kunde man göra foder av dem kort efter skörden. Under den här processen fick jag sitta bredvid föraren som barn. Det luktade härligt av potatisåker och potatisblast. Och det var en stor njutning för mig att få smaka på de mjuka potatisarna.

På Waldhof bodde det också andra barn, en del äldre, en del yngre än jag. Vi hittade på massor av saker, åkte och badade, lekte i höet eller spelade spökboll. Det gick alltid att hitta någon som ville vara med. Vi hade aldrig tråkigt.

På första advent sjöng barnen på Waldhof adventssånger för de boende med intellektuell funktionsnedsättning. Klockan sju på morgonen kom vi in och höll vår serenad, och därmed väckte vi dem där de sov i stora salar. Så var omständigheterna på den tiden, enkel- eller tvåbäddsrums var inte att tänka på. Vi sjöng »Es kommt ein Schiff, geladen«, »Macht hoch die Tür« och många andra sånger. De boende blev mycket glada och även vi barn var helhjärtat engagerade. Under jultiden var jag dessutom med och sjöng i kören i Maria Magdalena-kyrkan i Templin. Julen var överhuvudtaget en stor höjdpunkt på året för oss barn på Waldhof. Vår julafton såg dock mycket annorlunda ut jämfört med många andra familjers. I prästhemmet flöt det yrkesmässiga och det privata ihop utan skarpa gränser, det märkte vi särskilt i juletid.

På julafton höll min pappa två eller tre gudstjänster i byarna

runt Templin och kom ofta hem först efter sextiden från de kalla bykyrkorna och var då mycket frusen. När vi var små beordrades vi barn att sova middag, eftersom det skulle bli en sen kväll. När jag blev äldre följde jag med pappa till gudstjänsterna.

Min farmor kom förstås på besök från Berlin, men samtidigt skulle man just denna speciella kväll tänka på dem som var ensamma. Mina föräldrar förmedlade redan från början till oss barn att julens andemening var att tänka på människor som inte hade det lika bra som vi, människor som var ensamma och övergivna. Därför bjöd vi varje år in någon som bodde ensam och sällan hade sällskap till oss på julafton. Under middagen, som ur mitt barnperspektiv redan började sent nog på grund av pappas gudstjänster, fick vår gäst lov att för en gångs skull prata ut ordentligt, mina föräldrar uppmuntrade det till och med. Vi barn satt förstås som på nålar, eftersom all vår uppmärksamhet var riktad mot den långtansfullt emotsedda julklappsutdelningen, men det var förbjudet att säga någonting. Ofta hann klockan bli åtta eller ännu mer innan vi äntligen fick gå in i julrummet.

Där inne hade vi en fast ritual. Medan vaxljusen brann framförde mina syskon och jag julberättelsen i våra olika roller. Mellan avsnitten ur Lukasevangeliet spelade vi korta flöjtstycken och sjöng julsånger. Det var ett litet skådespel som förstås delvis var tänkt att glädja våra gäster, men framför allt skulle det lära oss att julen inte huvudsakligen handlade om klappar.

Väldigt fina minnen har jag av juldagsmorgonen, när klapparna låg uppackade framför oss och vi satt tillsammans i vardagsrummet. Min pappa behövde oftast inte hålla någon gudstjänst då, eftersom han som ledare för prästseminariet bara gjorde inhopp i församlingarna för att hjälpa till. Medan mamma lagade gås i köket kunde vi prata med honom om vad vi fått. Under tiden smaskade vi av julgodiset som vår mor gjort i ordning åt oss, utan att vi blev tillsagda att bara äta lagom. Om min bror bland klapparna från väst hade fått ett av sina älskade Ravensburgerpussel började vi lägga det tillsammans.

Vi var ett öppet hus, inte bara vid jul och andra högtider. Mina föräldrar fick besök under hela året. Ofta kom det vänner efter kvällsmaten, och de vuxna drack te eller ett glas vin ihop. Inte sällan kom det också folk som sökte råd hos mina föräldrar om hur de skulle förhålla sig gentemot staten i vissa livssituationer, däribland fanns också medlemmar i SED, Tysklands socialistiska enhetsparti. På helgerna gjorde prästerna också gärna besök hos varandra. Jag älskade att åka med till andra prästhem i trakten. Efter fiket blev vi barn ofta ivägskickade. När någon sa att vi fick gå och leka betydde det egentligen att vi *skulle* gå och leka. Jag försökte ofta stanna kvar hos de vuxna och utvecklade strategier för att gömma mig i ett hörn eller bakom en gardin för att få bli kvar. Jag ville till varje pris lyssna på vad de pratade om. Samtalen var ofta högst politiska. Jag tyckte det var brännande intressant – betydligt mer än när det pratades om teologiska frågor eller den kristna läran och gudstjänster. Ibland handlade det om andra präster som hade hamnat i konflikt med staten eller hade problem med statssäkerhetstjänsten, ibland diskuterade man också barnens problem i skolan. Det stod alltid klart att man inte fick prata om sådana samtal och träffar med någon utomstående. Vi barn visste att vi måste hålla tyst.

Ren och skär fasa

Mina första minnen kopplar jag ihop med min mormor i Hamburg, även om jag inte vet huruvida de faktiskt är mina egna minnen eller om de blev till mina genom berättelser i familjen. Det första sträcker sig i alla fall tillbaka till 1957, jag var tre år gammal. Under tre månader bodde jag då hos min mormor, min mamma väntade sitt andra barn, min bror Marcus. När jag kom tillbaka till Templin från Hamburg efter att han hade fötts kunde jag fortfarande inte gå själv uppför trappan till vår lägenhet, men jag hade lärt mig säga »ni« till folk, så berättades det i efterhand.

Att jag alltså hade börjat nia min mamma skrämde upp henne ganska rejält, uppenbarligen hade separationen gjort henne lite främmande för mig.

Det andra minnet för mig till år 1959 och återigen till Hamburg. Där firade vi min moster Gunhilds bröllop. På resan från Templin till Hamburg i vår grå Wartburg Kombi skulle min bror och jag egentligen sova, vi åkte på kvällen. I packningen fanns en stor golvvas som mina föräldrar hade köpt som bröllopspresent till min moster. När de skulle berätta för poliserna vid gränsen vad de hade med sig sa jag från baksätet: »Ni glömde ju en sak! Vi har ju packat med oss vasen också!« Som tur var försatte mitt näsvisa sätt inte mina föräldrar i någon större knipa där vid gränsen. När vi körde vidare skällde de på mig för att jag inte hade sovit. De sa att jag åtminstone borde ha låtsats sova. Den här händelsen har jag inte glömt. På den tiden var jag fortfarande så naiv att jag ville berätta allt för alla. Det förändrade sig under mitt liv.

Hos min moster var det underbart. Egentligen. Men på bröllopsdagen hände något obehagligt. Till festen, som ägde rum i november, hade det också kommit släktingar med äldre barn, pojkar på nio eller tio år som sa till mig att vi kunde ta en promenad tillsammans. Jag var stolt över att de tog med mig, jag var ju bara fem. Men snart fick de nog och skickade tillbaka mig. Ensam. Och jag hittade inte vägen. Jag minns inte hur, men på något sätt hamnade jag på en polisstation. Poliserna frågade ut mig tills de kunde lista ut var mina föräldrar befann sig, som då meddelades och kunde komma och hämta mig. På så sätt är mina första minnen av Hamburg av ett ganska kluvet slag.

Den 16 juli 1961 fyllde min mormor i Hamburg sjuttio år. I födelse-dagspresent hade hon önskat sig en semesterresa med min familj till Bayern. Att det här skulle bli vår sista gemensamma resa till Västtyskland var det ingen som kunde ana. Min mormor hade aldrig tagit körkort. Så det passade henne bra att hennes svärson Horst, det vill säga min pappa, gillade att köra bil. De hyrde en

folkvagnsbubbla och med den åkte vi till Bayern och Österrike tre veckor under sommaren. Mormor hade önskat sig en långresa.

Från Templin gav vi oss först av mot Hamburg där vi hämtade upp mormor och sedan åkte vidare söderut. Vi bodde på ett litet hotell vid Sagberg utanför Frasdorf i Alperna i Chiemgau. Resan dit minns jag som väldigt kurvig. Vi tittade på bergen, gjorde utflykter till Herren- och Frauenchiemsee, till München, Innsbruck och Salzburg. I Wasserburg am Inn blev jag imponerad av de häftiga vattenmassorna i floden, där det just då var högvatten.

Efter tre veckor åkte vi tillbaka igen, den 7 eller 8 augusti 1961 var mina föräldrar, min bror och jag hemma i Templin. Min pappa brukade senare ofta berätta att han hade sett ståltrådsstängsel ligga i skogarna runt Berlin, ett påtagligt förebud om genomgripande förändringar. Han anade att något dåligt var på väg att hända.

På torsdagen eller fredagen innan muren började byggas åkte pappa till Berlin med mig för att göra något ärende. Mig lämnade han hos min farmor. Hon bodde på Retzbacher Weg i Pankow i en lägenhet i ett av husen som byggdes på 1930-talet. Den dagen tog hon med sig mig på en promenad till Wollankstraße i den franska sektorn av Berlin för att köpa cigaretter, hon var en storrökare, liksom min pappa. Jag minns precis hur hon höll mig hårt i handen och hela tiden drog mig efter sig, eftersom hon ville gå fortare än vad jag kunde som sjuåring. I affären gick det hektiskt till, min farmor pratade hackigt. Hon ville komma snabbt därifrån, för det var inte tillåtet att köpa cigaretter i Västberlin och ta med sig till öst. I det ögonblicket visste jag inte att det skulle dröja mycket länge innan jag kunde återvända till Västberlin. På kvällen åkte pappa och jag tillbaka till Templin igen.

Den 13 augusti, det var en söndag, började muren byggas rakt igenom Berlin. Min pappa höll en gudstjänst precis som vanligt, jag var med, det kommer jag aldrig att glömma. Det var en ren och skär fasa som rådde överallt, folk grät. Min mamma var förtvivlad. Hon visste inte när hon skulle få träffa sin mor och syster

i Hamburg igen, pappa var nedslagen eftersom en del av hans hemstad hade blivit onåbar. Det hade hänt något som översteg hans fantasier. Hans födelsestad delades av en mur. Och inte bara Berlin, utan hela landet.

Även om de båda tyska staterna hade existerat ända sedan 1949 var det först genom muren 1961 som livssituationen för min familj, liksom för miljoner andra människor, faktiskt skulle ändras fundamentalt. Den dömde oss i DDR till vanmakt. Jag minns till exempel dagarna några månader senare, i februari 1962, när en förödande översvämning drabbade Hamburg och min mamma var fruktansvärt orolig för sin mor och syster – utan att kunna göra någonting. Våra familjer hade helt enkelt skilts åt. För att överhuvudtaget kunna hålla kontakt skrev mamma och mormor brev till varandra varje vecka. Efter min mormors död 1978 fortsatte min moster den traditionen.

Goetheschule

Eftersom jag var född efter den 30 juni fick jag enligt dåtidens regler inte börja skolan redan 1960 som sexåring, utan blev tvungen att vänta ett år till. Nu, bara en kort tid efter murbygget som hade drabbat min familj så hårt, var det dags. I början av september 1961 började jag som sjuåring på Grundschule IV. Det var den som låg närmast Waldhof. Trots det var det ganska långt dit från Waldhof, det tog en halvtimme för mig att gå till fots. Eftersom jag inte riktigt kunde skilja på höger och vänster än lät mina föräldrar mig cykla i trafiken först i andra klass. I femte klass bytte jag från Grundschule IV till den närlägnade Goetheschule, som var en så kallad *Polytechnische Oberschule*, en högstadieskola.

Undervisningen började klockan 07.30. Jag klev upp vid 06.15, frukosten bestod bara av en macka i handen och en kopp te eller surrogatkaffe, sätta mig till bords hann jag inte. För det mesta hämtade jag sedan upp barnen från en grannfamilj för att gå eller

cykla tillsammans med dem till skolan. Men ofta var de inte riktigt klara än, vilket fick min mamma att ställa sig i vårt köksfönster och hålla koll på när jag till slut gav mig av. Ibland förebrådde hon mig för att jag riskerade att komma för sent.

Vid lunchtid kom jag hem, jag fick ju inte vara med och äta skolmaten. Efter lunch gjorde jag antingen mina läxor eller hade fritid. Klockan sex var det kvällsmat, oftast mackor, men ibland mannagrynsgröt med körsbär eller blåbär. Kvällsmaten var den centrala måltiden i familjen. Då var alla med. Vi barn berättade om vad vi varit med om under dagen. Föräldrarna lyssnade uppmärksamt och gav oss goda råd om hur vi syskon bäst skulle hantera svårigheterna i DDR-vardagen. Min pappa hade dock ofta bara begränsat med tid, när någon kvällsaktivitet vid prästseminariet började vid 19 eller 19.30. Efter disken, som vi hjälpte till med, brukade jag göra mamma sällskap, till exempel när hon stickade. När jag blev lite äldre tittade vi också tillsammans på nyheterna i *Tagesschau*.

Till skillnad från alla mina klasskamrater i första klass fick jag inte gå med i Pionjärorganisationen, den statliga ungdomsorganisationen för elever upp till sjunde klass. Det fick konsekvenser. Om jag presterade extra bra i skolan fick jag inga utmärkelser som de andra som var med i Pionjärerna. När en högtid stod för dörren och det exempelvis skulle ordnas en julfest fick jag inte vara med och förbereda. Allt detta bara för att jag inte var medlem i Pionjärerna.

Det berodde på mina föräldrar. När jag började skolan hade de sagt till mig: »Det får du bestämma själv efter att du gått ut ettan, men inte än. Skolan är obligatorisk, att vara medlem i Pionjärerna är det inte.« Det var det viktiga för dem. Jag skulle lära mig att det fanns möjlighet att göra val även i DDR. Därför hade mina föräldrar samtidigt försäkrat mig om att de efter mitt första skolår skulle ta upp frågan igen om jag ville bli medlem i Pionjärerna eller inte. De skulle acceptera mitt beslut oavsett vilket det blev. Med det här tillvägagångssättet – vilket jag förstod först långt senare

i hela sin omfattning och då också värderade högt hos dem – ville de uppnå två saker: För det första skulle jag lära mig att fatta självständiga beslut, och för det andra skulle det förhindras att jag som prästbarn, som alltså redan i förväg antogs komma från ett oppositionellt föräldrahem, skulle uteslutas från akademisk utbildning och bara ha teologistudier vid språkkonviktet som alternativ. För utan ett medlemskap i de statliga ungdomsorganisationerna var det nästan omöjligt att ta studenten och kunna läsa vidare. Mina föräldrar ville inte försvåra eller rentav i förtid spärra vissa yrkesval för mig och sedan för mina syskon.

I andra klass bestämde jag mig för att gå med i Pionjärorganisationen. Jag blev ungpionjär med blå sjal, och från fjärde klass sedan Thälmann-pionjär med röd sjal. Mellan 1962 och 1968 var jag medlem i Pionjärorganisationen och därefter i *Freie Deutsche Jugend* (FDJ), den statliga ungdomsorganisationen för barn och ungdomar från åttonde klass. Senare fick jag även vara med i klassens pionjärstyrelse, men ordförande i grupprådet fick jag inte bli eftersom jag var prästbarn.

Vad det innebar att vara prästbarn i DDR fick mina syskon och jag uppleva på många olika sätt. En särskild fasa för mig i det sammanhanget var klassboken. Där fanns det noterat vilken bakgrund ens föräldrar hade, alltså A för arbetarklass, B för bönder, S för självständiga, I för intelligentia. Lärarvikarier bad ofta eleverna att resa sig upp och tala om vilket yrke deras far hade. En gång viskade jag till min bänkggranne: »Åh, jag orkar inte säga 'präst' nu igen, då kommer det bara tusen följdfrågor som vanligt.« Han svarade: »Säg något annat som låter likadant då.« Tills det var min tur brottades jag med om jag skulle följa det välmenande rådet från min klasskamrat eller om jag skulle säga sanningen. När jag ropades upp uttalade jag visserligen min pappas yrke på ett lite mumlande sätt, men ändå så att det gick att uppfatta att det rörde sig om en präst. Som tur var kom det inga följdfrågor den gången, till exempel om hur livet var i ett prästhem och om

mina föräldrar talade kritiskt om skolan. Jag var rädd för sådana framhårdande frågor. De fick mig att bara vilja försvinna därifrån – kanske också för att mamma brukade säga till oss att vi som barn till en präst var tvungna att vara bättre än andra och samtidigt dra så lite uppmärksamhet åt oss som möjligt. Att mina föräldrar, i synnerhet min pappa, hade tillåtit oss prästbarn att bli medlemmar i Pionjärerna och FDJ var en ovanlighet jämfört med andra prästhem. Ibland upplevde jag också en kluvenhet i den situationen, som när jag märkte att det fanns jämnåriga som inte fick gå vidare till gymnasienivån *Erweiterte Oberschule* (EOS) enbart på grund av att de inte var medlemmar i FDJ. Min pappa hörde snarast hemma till vänster i det politiska spektrumet. Han var för befrielsesteologin i Latinamerika och emot kyrkoskatten som fanns i Västtyskland. Han var av den åsikten att präster skulle tjäna ihop sin lön i sina egna församlingar. Redan på DDR-tiden ledde hans inställning till att han kallades för »den röde Kasner«. Jag ansåg inte att hans hållning var särskilt praktiskt genomförbar eller logisk, eftersom jag med blicken på våra egna livsvillkor hade nått slutsatsen att det fanns mycket som vi inte hade haft råd med om den politik som min pappa argumenterade för teoretiskt skulle omsättas i verkligheten. När jag sa det till honom talade jag dock inför döva öron. Jag tyckte att han inte verkade tänka på sina teoretiska funderingar och sitt praktiska liv som en enhet.

Redan från början hade jag lätt för skolan – det var bara på idrottslektionerna som jag verkligen fick anstränga mig. Jag kommer aldrig att glömma mitt första hopp från tremeterstrampolinen. En dag stod det på schemat. Jag var väldigt bra på att simma, men höjden skrämde mig. När vi kom in i simhallen, som låg precis bredvid Goetheschule, ställde jag mig längst bak i kön för att få hoppa sist. Alla mina klasskamrater hade redan hoppat och simmade nu där nedanför. Det hjälpte dock inte mig särskilt mycket, min överlevnadsinstinkt var starkare än min rädsla att skämma ut mig inför alla. Men att bara klättra ned igen ville jag

inte heller, det hade varit ett för stort nederlag. Alltså stod jag kvar där uppe. Min idrottslärare försökte uppmuntra mig, han hade tålamod och kände av att jag egentligen ville våga hoppa. Inte heller mina klasskamrater gjorde sig lustiga över mig, för de visste att jag ofta hade hjälpt dem med olika saker. Och så pågick det. Kanske dröjde det i slutändan inte så länge som det kändes i efterhand, kanske tjugo minuter istället för fyrtiofem. Hur som helst hörde jag till slut hur det ringde bortifrån skolan, ett tecken på att lektionen var slut. Då sa läraren: »Nu måste du hoppa eller gå ned igen.« Jag hoppade och landade i vattnet med en blandning av stolthet över att ha klarat det och skam eftersom det inte var så farligt som jag hade föreställt mig uppe på trampolinen.

Men i skolan stötte jag också på andra utmaningar som spelade betydligt större roll än svaga insatser på gympan. Än i dag är jag tacksam mot mina föräldrar för hur de – särskilt mamma – hjälpte oss barn att hantera det. Jag kommer till exempel ihåg en tysklärarinna på lågstadiet som nästan varje lektion berättade för oss barn om illdåden som kommunisterna hade utsatts för av nazisterna. Som kommunist hade hon själv drabbats. Men bortsett från det faktum att hon aldrig pratade om hur nazisterna hade förföljt och mördat judar, vilket gick upp för mig i efterhand, konfronterade hon oss barn dagligen med ingående beskrivningar av mycket tunga livsöden. Jag minns fortfarande att det var svårsmält stoff för min barnasjäl; jag behövde en ventil för att kunna hantera det, vilket jag fann hos mamma när jag kom hem till lunch. Redan under tiden som hon värmdde på maten började jag prata av mig och lätta mitt hjärta. Vi kallade det för »avpratning«.

Min bror gjorde det på ett lite annorlunda sätt. Efter skolan lade han sig en stund på mattan i vardagsrummet och läste tidningen. Marcus behövde vara i fred ett tag, och det lät mamma honom vara. Min syster däremot behövde röra på sig först och tyckte om att gå ut och leka direkt. Genom att vår mor fanns där för oss och tog individuell hänsyn till oss, hjälpte hon oss att sortera sådant

vi inte hade förstått, bli av med aggressioner som hopat sig och skapa distans.

I grund och botten levde vi hur som helst i två världar. Den ena var skolan, den andra var det privata livet före och efter. Vi kunde inte prata fritt med alla i skolan, men i alla fall med våra vänner. Vi var inte oroliga att de skulle avslöja vad vi hade sagt i våra privata samtal. Snabbt lärde vi oss vad vi fick säga i skolan och inte. Det var en del av livet, eftersom vi förstod att vi skulle få stora problem om vi uttryckte alla våra tankar. Våra föräldrar hade också inskräpt hos oss barn att vi inte fick prata om tv-program från väst. En kuggfråga som vissa lärare gärna tog till var till exempel: »Är John Blunds klocka prickig eller randig?« På svaret kunde de veta om vi hade sett västversionen eller östversionen på tv hemma. Därför hade våra föräldrar sagt till oss redan innan vi började skolan att vi helt enkelt skulle svara att vi inte riktigt kom ihåg om vi fick sådana frågor. Vi lärde oss mycket tidigt att vara försiktiga.

När mamma märkte att jag pratade länge i telefon med mina väninnor från skolan, vilket jag tyckte mycket om, kom hon in på rummet och sa att jag pratade mig i fördärvet, eftersom samtalet säkert avlyssnades av statssäkerhetstjänsten och att jag fick se upp med att säga något om lärarna eller klaga på hur det var i skolan. Mina föräldrar rekommenderade att vi skulle föra den typen av samtal ute i skogen. Jag minns det som i går när min bror hamnade i riktig knipa en gång i första klass på grund av ett skämt om Walter Ulbricht, ordföranden i DDR:s statsråd, fastän det egentligen inte ens var något riktigt skämt, utan bara en liten kvickhet. Inför sina klasskamrater hade han kallat mannen med det markanta skägget för ett »hakskägg«. Någon skvallrade på honom för lärarinnan. Mina föräldrar informerades och manade än en gång till försiktighet i allt som rörde politik. Staten hade ingen humor.

Därför var det naturligtvis också tabu att utanför hemmet prata om det som min mamma berättade en kväll för mig. Det var den 22 november 1963. Hon kom in till mig på rummet och sa tyst:

»Det har hänt något förskräckligt.« Jag låg redan i sängen, i vanliga fall skulle hon bara ha sagt »god natt«, men istället viskade hon: »John F. Kennedy har blivit mördad.« Jag märkte direkt hur chockad mamma var. Det var bara några månader sedan som den amerikanske presidenten hade rört oss till tårar vid sitt Berlinbesök med sina ord »Ich bin ein Berliner«.

I femte klass började vi med ryska i skolan. Där blev min tandställning ett hinder för mig. Jag hade en som man tog ut och kunde inte riktigt uttala det ryska »rrr« på rätt sätt när ställningen satt i. Därför plockade jag alltid ut den under rysklektionerna och slog in den i mitt smörgåspapper och lade under bänken. En dag glömde jag den där, vilket jag dock märkte först när jag var hemma. Genast skyndade jag tillbaka till skolan på min cykel för att leta rätt på den. Städerskan hade redan hunnit slänga smörgåspapperet med tandställningen i sopkorgen, som dock inte var tömd än. Jag kunde knappt tro det och blev otroligt lättad, för tandställningen var en värdesak, och jag vågade inte föreställa mig vilket liv det skulle bli där hemma om jag hade behövt bikta att jag tappat bort den.

Redan från femte klass tillhörde jag Ryskaklubben på skolan, som var ett slags arbetsgrupp. Vår lärarinna, fru Benn, en övertygad kommunist, var didaktiskt mycket skicklig. Hon visste hur hon skulle motivera oss. Här spelade tävlingar, så kallade olympiader, en viktig roll, liksom på andra områden utanför skolan i DDR. Jag deltog i flera sådana under min skoltid, med medelmåttig framgång i matematik, med mycket goda resultat i ryska.

Jag deltog i en ryskolympiad för första gången när jag gick i åttonde klass. Den ägde rum i flera nivåer. Det började med en skololympiad, sedan kom en distriktsolympiad, en regionolympiad och slutligen en DDR-olympiad. Det var roligt att delta. Fast jag bara gick i åttonde klass fick jag starta i åldersklassen för de så kallade förberedelseklasserna. Så hette nionde och tionde klass i gymnasienivån *Erweiterte Oberschule* i DDR, eftersom man där för-

beredde sig inför den egentliga studentexamensnivån, som bestod av elfte och tolfte klass. Jag vann en bronsmedalj. Sibylle Holzhauser, som precis som jag kom från Templin, vann guldmedalj. Hon var två år äldre, dotter till en läkare och min stora förebild eftersom jag tyckte att hon hade ett särskilt bra ryskt uttal. Vi har kontakt med varandra än i dag. Med medaljerna som Sibylle och jag hade tagit fick den lilla staden Templin en nationell framgång att visa upp. Två år senare lyckades jag till och med vinna guld.

Den nationella DDR-tävlingen ägde rum i marmorsalen i centralhuset för det tysk-sovjetiska vänskapsförbundet i Berlin, vilket låg precis bredvid Maxim Gorkij-teatern. I samband med skrivandet av den här boken hittade jag ett gammalt tidningsurklipp som min mamma hade sparat. Där finns en utförlig beskrivning av hur olympiaden i maj 1969 gick till. Bland annat var vi elever tvungna att före tävlingen avlägga ett löfte, som lød: »Vi [...] lovar att i dagens tävling kämpa hederligt, målinriktat och med all vår kraft för bästa resultat, till ära för vår skola, vårt distrikt och vår region och till nytta för vårt socialistiska hemland.«

Tävlingen var inbäddad i en ramhandling: Vi elever skulle besöka fyra stationer i ett så kallat fältläger med unga patrioter och delta enskilt i olika samtalssituationer med ungerska elever och en delegation av Komsomolmedlemmar. Komsomol var ungdomsförbundet för Sovjetunionens kommunistparti, barnen i de lägre klasserna hette Leninpionjärer.

Jag minns att jag var så uppspelt att jag inte sov en blund natten före. På morgonen blev jag sedan orolig för om jag skulle kunna lösa någon uppgift överhuvudtaget eftersom jag var så trött. Men jag blev alldeles häpen av vilka krafter jag fick i den konkreta tävlingssituationen, det var förstås rent adrenalin.

Som belöning vann vi utöver medaljerna också en resa under sommarlovet med det så kallade vänskapståget till Moskva och Jaroslavl. Sibylle och jag åkte tillsammans. Före resan fick vi gå en förberedande kurs i ett av Pionjärorganisationens läger, Klim Vorosjilov-lägre vid Röddelinsee utanför Templin. Det var inte

bara glädjen och förväntan inför den stora resan som uppfyllde mig under de där dagarna. Väckningen, morgongymnastiken, atmosfären av gemenskap under aktiviteterna och den flammande lägerelden om kvällarna förtrollade mig. Vi var visserligen tvungna att bära utpräglat fula enhetliga kläder, i tillägg till FDJ-blusen fick vi en brun anorak och en brun kjol, som vi dock kortade ned ganska ordentligt, vilket vi skulle läxas upp för senare i Sovjetunionen, men det kunde inte grumla mitt goda humör. Kanske är den socialistiska idén inte så dum ändå, tänkte jag.

Efter kursen åkte vi från Templin till stadsdelen Treptow i Berlin för en avslutningssamling vid det sovjetiska minnesmonumentet för soldaterna i Röda armén som föll under andra världskriget. Sibylle och jag kom dit lite senare än resten av gruppen. För det blev vi så bryskt åthutade av en ledare att mina positiva känslor för socialismen som jag hade utvecklat i Vorosjilovlägret försvann i ett slag.

Efteråt fick vi ta oss till fots till skolan där vi skulle sova natten före avfärden. Den låg i närheten av tågstationen Ostbahnhof. På vägen dit – det var en lördagskväll – tittade jag in genom fönstren i husen som vi passerade och tänkte: Herregud, här går du omkring i din enhetsuniform och blir avhyvlad för absolut ingenting, folk där inne sitter och tittar på väst-tv, *Einer wird gewinnen* med Kulenkampff, och vad gör du? Du marscherar här i en stor folkmassa och ska ta tåget till Sovjetunionen i morgon. Allt kändes bara pinsamt, jag kände mig ensam och vilsen och hade fått nog redan innan själva resan började.

I Moskva träffade vi medlemmar från Komsomol. Bland det första som de sa till oss var: »Det är alldeles uteslutet att Tyskland förblir delat. Det vore ju också fullkomligt överkligt att uppföra en mur mellan Leningrad och Moskva eller genom bägge städerna. Det lär dröja ett tag till, men en dag kommer Tyskland att återförenas.« Jag blev mållös över att just ungdomarna från det land som i hög grad bar ansvaret för den tyska delningen uppfattade den som det den var: onaturlig. Det var mitt första intryck från den där

resan 1969, åtta år efter att Berlinmuren byggdes. Intryck nummer två var att det här, till skillnad från i DDR, fanns vinylplattor med Beatleslåtar. Jag köpte genast albumet *Yellow Submarine* i en butik.

Under vår vistelse bodde vi i en rysk skola, det var ju sommarlov överallt. Vi dansade till västmusik, vilket också det var en upplevelse jag inte hade räknat med. Från Moskva åkte vi vidare till staden Jaroslavl, nordost om Moskva. Under hela resan besökte vi överallt minnesmonument över Stora fosterländska kriget, som Röda arméns kamp mot Tyskland under andra världskriget kallas än i dag i Ryssland. Jag kommer ihåg att det under en kransnedläggning gick förbi några äldre kvinnor bakom oss, i våra ögon *babuskji*, alltså gummor, och jag hörde dem säga: »Men titta på det där, flickor med så korta kjolar, de har inget hyfs, det är en skam och knappast någon hedersbetygelse för våra soldater.« Vi skämdes lite grann, men inte heller helt på riktigt.

Ryskolympiaderna var bara en form bland flera för hur jag kunde förbättra mina kunskaper i ryska. Jag tog vara på alla möjligheter som bjöds. I Vogelsang, en ort i närheten av Templin, fanns det ett stort ryskt bostadsområde. De anhöriga till de sovjetiska trupperna som bodde där var avskärmade och hade endast mycket liten kontakt eller ingen alls till det offentliga livet i DDR. Officerarna tog dock med sina familjer till Tyskland, och på så vis kunde vi då och då besöka officerarnas barn, som beroende på ålder var antingen Leninpionjärer eller Komsomolmedlemmar. Vi tillbringade eftermiddagarna med dem i deras gemensamma matsal och pratade med varandra på ryska.

En något mer okonventionell metod för att putsa min ryska uppstod på vägen hem från skolan med cykeln. Vissa dagar stod det sovjetiska soldater i hörnet av Lychener Straße och Parkstraße. De väntade på att visa vägen åt kolonner med militärfordon så att de enkelt kunde nå fram till sina militära övningsplatser i skogarna runtom Templin. I den glesbefolkade kommunen Templin fanns det enligt vår uppskattning tre gånger så många sovjetiska

soldater som invånare under min skoltid. De vägvisande soldaterna var ofta tvungna att stå där dag och natt i alla väder tills kolonnen äntligen kom. I mina ögon var det synd om dem. Medan de väntade tog jag vara på möjligheten att prata med dem och på så sätt testa och förbättra min ryska.

I DDR fanns det ingen religionsundervisning i skolan. Den ägde rum efter skolan i form av kristendomskunskap, i mitt fall i församlingshemmet i Templin. Det visste lärarna om och i början av varje läsår lade de repetitionerna med skolkören på precis den tiden. Och vi som ville vara med och sjunga i den fick be katekeslärarinnan att flytta på kristendomskunskapen. Det blev en strid om den där tiden i början av varje läsår.

När en tid hade hittats ägnade vi oss en gång i veckan åt de bibliska historierna eller lärde oss psalmer. Från och med sjunde klass hade vi konfirmationsundervisning. Min konfirmation ägde rum 1970, vi firade den i Ermelerhaus i Berlin, ett historiskt patricierhus vid Spreekanalen, så att även mina gudföräldrar skulle kunna delta vid firandet med sina familjer från väst. Med ett dagsvisum fick de endast åka till Östberlin, inte till resten av DDR. På så sätt fick jag då också träffa barnen till min gudfar, som var en studiekamrat till min mamma. Efter den mycket festliga lunchen fick vi ungdomar gå omkring själva på Fischerinsel, och vi pratade om våra olika liv.

Jag konfirmerades bara, en del av mina klasskamrater firade både konfirmation och *Jugendweihe* – en form av sekulär, statlig konfirmation i DDR som markerade inträdet i vuxenåldern. Detta var en eftergift som kyrkan gjorde till staten, eftersom man inte ville ställa ungdomar och deras föräldrar inför att behöva välja det ena eller det andra. *Jugendweihe* var ett sätt för staten att locka bort ungdomarna från kyrkan.

Efter konfirmationen blev vi medlemmar i *Junge Gemeinde*, som var ungdomsorganisationen i kyrkan. På den tiden var Manfred Domrös ungdomspräst i Berlin och Brandenburg. Efter Tysklands

återförening träffade jag honom på ön Hiddensee, som hörde till min valkrets som förbundsledamot och där han var församlingspräst mellan 1986 och 2008. Under min ungdomstid deltog Domrös i fortbildningskurser vid prästseminariet som min pappa ledde. Jag var förtjust i honom, för han var väldigt bra på att spela gitarr och sjunga nya psalmer. Jag tyckte mycket om att åka på regionala ungdomsmöten, där det fördes relativt öppna samtal, även med biskoparna. Att jag deltog i dessa ungdomsmöten innebar inga särskilda problem för mig i skolan.